

TASVIRIY SAN'ATNING RIVOJLANISH TARIXI

Jalilova Shoxidabonu Abdullajon qizi

Namangan Davlat Universiteti STSMG Bu-21 3-bosqich talabasi

Marifjonova Umida Erkinjon qizi

Namangan Davlat Universitet STSMG Bu-21 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada tasviriy san'atning rivojlanish tarixi haqidagi fikrlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Rivojlanish, tasviriy san'at, ilm, bilim, alloma, tarixio

Tasviriy san'at turlariga o'quvchi yoshlarni jalb etish katta tarbiyaviy ahamiyatga egaligi bilan diqqatga sazovordir. Shu jihatdan ham yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishda jamiyatimiz pedagogika fani, xususan san'at pedagogikasining oldiga yangi vazifalar yukladi. Zero boshqa sohalar bilan hamohang tarzda ilm va san'at sohalarida ham tub o'zgarishlar davri kechmoqda. Bu o'zgarishlar yosh avlodda nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki ularni amaliyotda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirish va takomillashtirishni ham taqozo etadi. Talabalarni ijtimoiy-madaniy, ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga molik bo'lgan bu tadbirni amalga oshirishga ko'p yillar davomida milliy boylik bo'lib kelgan xalqimizning madaniy va maishiy hayotga keng tatbiq etilgan go'zal hunarlaridan biri tasviriy san'atni o'rgatish va u soha bo'yicha bo'lg'usi tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash muammosi ham hozirgi kunda juda katta ijtimoiy pedagogik

ahamiyatga egadir. Respublikamizning kelajakda buyuk mamlakatga aylanishi, jahonning rivojlangan davlatlari qatoriga qo'shilishida xalqimiz madaniyati, ma'rifati, san'ati va manaviyatining roli beqiyosdir. Xalqimiz ma'naviyat va madaniyatini boyitishda tasviriy san'atning ham o'z o'rni bor. Hozirgi davrda har sohada bo'lgani kabi tasviriy san'atda ham katta o'zarishlar bo'lmoqda. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisi so'zsiz, tasviriy san'atning ifoda vositalari haqida chuqur ma'lumotga ega bo'lishi, turli badiiy materiallarning xususiyatlari va ulardan foydalanish yo'llarini mukammal egallashlari kerak. Tasviriy san'at o'qituvchisining o'zi qalam va bo'yoqlar bilan rangda ifoda etish ko'nikmalariga ega bo'lish bilan birga, bu sohadagi bilimlarini o'quvchilariga ham yetkaza olishi zarur. Shuning uchun ushbu qo'llanmada tasviriy san'at janrlari haqida nazariy va metodik ma'lumotlar keng va atroflicha yoritiladi. Tasviriy san'at juda qadim zamonlarda, mehnat jarayonining taraqqiyoti natijasida paydo bo'ldi. Mehnat jarayonida inson tafakkuri kamol topdi, go'zallik hissi ortdi, voqelikdagi go'zallik, qulaylik va foydalilik tushunchalari kengaydi. Sinfy jamiyat vujudga kelishi bilan esa ijtimoiy taraqqiyotda katta o'zgarishlar sodir bo'ldi; aqliy mehnat jismoniy mehnatdan ajralib chiqa boshladi. Bu esa fan va san'at rivojida muhim ahamiyat kasb etdi. Professional san'at va san'atkorlar shu davrda paydo bo'ldi.

Tasviriy san'at esa o'ziga xos xususiyatini, sinfiyligini namoyon etib, hukmron sinfnings ideologiyasini targ'ib etuvchi kuchli g'oyaviy qurolga aylandi. Lekin shunga qaramay, omma orasidan yetishib chiqqan iste'dodli ijodkorlar mehnatkash xalq ommasining orzu-istaklarini, ularning go'zallik va xudbinlik, oliyjanoblik va insonparvarlik haqidagi tushunchalarini ifoda etuvchi asarlar yaratdilar. Xalqning turmushi, xulq va odatlari, yutuq va mag'lubiyatlari ularning asarlarida o'z ifodasini topdi. Har bir davrda mavjud bo'lgan ana shunday san'at hayot go'zalliklarini tasvirlab, odamlarda yuksak xislat va fazilatlarni kamol toptirdi, ularni tenglik, ozodlik, birodarlik, yorqin kelajakka intilishga da'vat etdi. Tasviriy san'at talabalarda ma'naviy madaniyatning ajralmas qismlaridan biri

hisoblangan badiiy madaniyatni uyg'un rivojlantirish, talabalarni milliy merosimiz va umuminsoniy qadriyatlar bilan oshno qilish, ijodkorlikka keng yo'l ochib berishdan iboratdir. Uning vazifalariga esa o'quvchilarda badiiy ijodiy qobiliyat, kuzatuvchanlik, tashabbuskorlik, mustaqillik, badiiy va estetik didni, ko'z xotirasini, chamalash qobiliyatini, tasviriy malakalarni, rang sezishni hamda fazoviy obrazli tafakkurni rivojlantirish, borliq va san'at asarlaridagi go'zalliklarni ko'ra bilish, san'at asarlarini o'qiy olishga o'rgatish ham kiradi. Hozirgi kunga kelib, oliy ta'limning tasviriy san'at ta'lim yo'nalishida bilim olayotgan talabalar tasviriy san'at janrlari haqida keng ma'lumotga ega bo'lishlari talab etiladi. Mazkur qo'llanma har bir san'at ixlosmandini talaba va o'quvchilarni tasviriy san'atning janrlari haqida bilimlarni boyitishga xizmat qilishi zamin bo'la oladi. San'at juda qadim zamonlarda, mehnat jarayonining taraqqiyoti natijasida paydo bo'ldi. Mehnat jarayonida inson tafakkuri kamol topdi, go'zallik hissi ortdi, voqelikdagi go'zallik, qulaylik va foydalilik tushunchalari kengaydi. Sinfy jamiyat vujudga kelishi bilan esa ijtimoiy taraqqiyotda katta o'zgarishlar sodir bo'ldi; aqliy mehnat jismoniy mehnatdan ajralib chiqqan boshladi. Bu esa fan va san'at rivojida muhim ahamiyat kasb etdi. Professional san'at va san'atkorlar shu davrda paydo bo'ldi. San'at esa o'zining o'ziga xos xususiyatini, sinfiyligini namoyon etib, hukmron sinfnining ideologiyasini targ'ib etuvchi kuchli g'oyaviy qurolga aylandi. Lekin shunga qaramay, omma orasidan etishib chiqqan iste'dodli ijodkorlar mehnatkash xalq ommasining orzu-istaklarini, ularning go'zallik va xudbinlik, oliyjanoblik va insonparvarlik haqidagi tushunchalarini ifoda etuvchi asarlar yaratdilar. Xalqning turmushi, hulq va odatlari, yutuq va mag'lubiyatlari ularning asarlarida o'z ifodasini topdi. O'ar bir davrda mavjud bo'lgan ana shunday san'at hayot go'zalliklarini tasvirlab, odamlarda yuksak xislat va fazilatlarini kamol toptirdi, ularni tenglik, ozodlik, birodarlik, yorqin kelajakka intilishga da'vat etdi. Haqiqatdan ham insoniyat yaratib qoldirgan madaniy qadriyatlar oddiy boyliklar bo'lib qolmay, balki o'zida inson aql-zakovati, hayot to'g'risidagi fikr-o'ylarini aks ettiruvchi ko'zgu hamdir. Jahon san'ati tarixini o'rgatish, uning taraqqiyot qonunlarini tushunish, nodir yodgorliklar bilan tanishish,

o'tmish odamlarning his-tuyg'u, hayotiy tajribalarini o'rganish g'oyaviy-estetik qarashlarning shakllanishini bilish demakdir. Bu so'zsiz, kishilarda hayotiy tajribalarning boyishiga, hayotga yanada keng va atroflicha yondoshishga yordam beradi. 9 Tasviriy san'at tur va janrlari. Rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik tasviriy san'atning turlari hisoblanadi. Rangtasvir tasviriy san'atning eng muhim turlaridan bo'lib, maxsus polotnolarga, devorlarga ishlanadi. Tasviriy san'at asarlarida ifodalangan maqsad va mazmunni ochib berishda rang muhim o'rin egallaydi. Polotnoga ishlangan rasm. Devorga ishlangan rasm 10 Rangtasvir asarlari xarakteriga ko'ra monumental, dekorativ, mo'jaz hamda dastgohli turlarga bo'linadi. Monumental rangtasvir me'morchilik bilan bog'liq bo'lib, ular uylarning devorlarini, shiftlarini bezashda qo'llaniladi. Katta hajmda uzoqdan ko'rishga mo'ljallanganligi uchun bular yaxlitlashtirilgan holda ishlanadi, ranglar ham shartli ravishda olinadi. Monumental rangtasvir Dekorativ san'at turi - asosan bino va inshootlar peshtoqi, interyer bezagida keng qo'llanilgan. Bu san'at o'z rivojini, uy ro'zg'or buyumlarini bezashda juda ko'p ishlatilib, mukammal darajaga erishdi. Bunga Jostov bezak rasmlari misol bo'la oladi. Dekorativ rangtasvir Mo'jaz san'at asarlari turli mamlakatlarda shu jumladan O'zbekiston hududida juda ham qadim zamondan taraqqiy etib, qadimiy qo'lyozmalarga ishlangan. Chunonchi, Alisher Navoiyning "Xamsa" asarlariga ishlangan rasmlar bunga misol bo'la oladi. Dastgohli rangtasvir asarlari keng tarqalgan bo'lib, maxsus matolar, karton, yog'och, romkaga tortilgan mato-xolst va shu kabilarga ishlanadi. Dastgohli rangtasvir moybo'yoq, guash, suvbo'yoq, tempera buyoqlarida maxsus dastgoh (molbert)larga o'rnatilib ishlanadi. Grafika - lotincha "grafo" so'zidan olingan bo'lib, "yozaman", "chizaman" degan ma'noni anglatadi. Tasviriy san'atning bu turiga oddiy va rangli qalamda ko'mir, pastel, sangina, suvbuyoq, guash va tushda ishlangan bezaklar, turli plakatlar, hajviy rasmlar va haqazolar kiradi. Grafika Haykaltaroshlik - tasviriy san'at turlaridan biri. U lotincha "skulpo" so'zidan olinib, qattiq materiallarga "qirqish, kesish, o'yish, taroshlash" orqali ishlov berish ma'nosini anglatadi. Haykaltaroshlik Norqul Shomurodov byusti Janr so'zi fransuz tilidan - tur ko'rinish degan ma'noni anglatadi.

Umumiy tushunchasi bu - chegaralangan mavzuni o'zida aks ettiradigan san'at asarlari. Masalan: manzara, tabiat ko'rinishlarini aks ettiradigan rasmlarni manzara janriga oid rasmlar deyiladi. Alohida yoki odamlar to'pini aks ettiradigan rasmlar esa portret janridagi rasmlar deyilsa, meva, gul, uy buyumlari va shunga o'xshash narsalarning tasvirini aks ettiruvchi rasmlar natyurmort janridagi rasmlar deyiladi va hokazolar. Portret janri

PORTRET- san'ati qadimda paydo bo'lgan. Portret fransuzcha portrait so'zidan tarjima qilinganda "tasvir" degan ma'noni bildiradi. Portret-tasviriy san'ati janri hisoblanadi. Real hayotda mavjud bo'lgan yakka, ikki yoki bir guruh kishilar, rassom tasavvurida paydo bo'lgan hayotiy qiyofalarning tasviri. Portret rangtasvir, haykaltaroshlik, grafika, shuningdek foto, san'atining muhim shartlaridan biridir. Portret asosida aniq shaxsning qiyofasini abadiylashtirish yotadi. Portretning muhim tomoni tasvirning tasvirlanuvchi (modem, asli)ga aynan o'xshashligidir. Ijodkor portret orqali tasvirlanuvchi shaxsning ma'naviy dunyosini, kasbi, jamiyatdagi hayotdagi o'rnini, kasbi, mavqirini aks ettiradi va uning shu jihatlari orqali davr xususiyati siyosiy iqtisodiy ahvol haqida ma'lumot bera oladi. Portret tarzida tasvirlanish faqat bosh qismi, beligacha, butun bo'y basti bilan old va yon tomonidan ishlanishi mumkin. Portret janridagi bir asarda Norqul Shomurodov portreti ko'pincha bir necha janrlar qo'shilishi mumkin. Portretda tasvirlanuvchi sof holda (zaminsiz, yani atrof muhitni ekas ettirmasdan) tinch holatda yoki biror faoliyati bilan ma'lum muhitda ishlanishi mumkin. Shu tufayli shartli ravishda portretni portret va portret kartina (janrli portret)ga ajratiladi. Qadimiy Misrda portretning noyob namunalari (haykaltaroshlikda Exnaton, Nefertiti va b. haykallar) yaratiladi. Yunonistonda shoir, faylasuf va davlat arboblarning umumlashma, ideallashtirilgan haykal portretlari ishlandi (haykaltarosh Alopekli Demetriy, Lisipp va b.), ellinizm davrida dramatik obrazlar yaratishga intilish kuchaydi. Antik davr haykaltaroshlik portreti Qadimiy Rim san'atida yuksak cho'qqisiga ko'tarildi, aniq shaxsga e'tibor oshdi. portretda shaxsning individual fazilatlarini aniq ko'rsatish, ruhiy kechinmalarini ochish jarayoni sezilarli o'rin egalladi,

haykal va byustlar bilan bir qatorda tanga va medallar, gammadarga portret, shuningdek, rangtasvir portret ishlash keng tarqaldi. Dastgoh portretining rangtasvir namunalari bo'lgan fayyum portretlari (Misr, I-IV-asrlar) ham antik san'at an'analari ta'sirida rivojlandi. Uyg'onish davrida portretning rangtasvir, haykaltaroshlik va grafika turlari yuksak taraqqiy etdi. Faol, o'z qadr-qimmatini biladigan qo'rqmas, jasur inson qiyofasi bu davrning bosh qahramoniga aylandi. Borliqni ilmiy asosda o'rganish va shu bilimlarni amaliyotda qo'llashga intilishlar portretning yangi tizimini yuzaga keltirdi. Endilikda tasvirlanuvchi noreal makon va muhitda emas, balki insonga yaqin bo'lgan tabiat qo'ynida aks ettirildi.

Yuksak Uyg'onish davri buyuk ijodkorlari Leonardo da Vinchi, Rafael, Jorjone, Titsian, Ya. van Eyk, Rogir van der Veyden, A. Dyurer, Katta Lukas Kranax, Kichik Xolbeyn va boshqalar portretidagi obrazlar mazmunini chuqurlashtirdilar, XVII asrga kelib demokratik qarashlarning ortib borishi insonga chuqur muhabbat bilan sug'orilgan, nozik his-tuyg'ularni anglash va tasvirlashga qaratilgan to'laqonli va harakatga boy portretlarni maydonga keltirdi, guruh portret rivojlana boshladi (Rembrandt, Xale va b.). Avtoportret shu izlanishlar mahsulidir, rassom inson ruhida bo'ladigan o'zgarishlarni o'z qiyofasida, qarash, yuzdagi mimik o'zgarishlarda ifodalashga harakat qildi. XVIII asr portretida shaxsning ijtimoiy mavqei, jamiyatdagi o'ri haqqoniy aks eta boshladi (Fransiyada — J. B. S. Sharden, J. A. Sharq (O'rta Osiyo, Afg'oniston, Eron, Hindiston va b.) miniatyura san'atida portretning nodir namunalari yaratilgan (Rizo Abbosiy va b.). Jumladan, o'zbek portret san'ati ham boy tarixga ega. Bu san'at namunalari qad. va o'rta asrlar san'atida uchraydi (YunonBaq-triya, Xorazm, Kushan podsholarining haykal va tanga yuzalariga ishlangan bo'rtma tasvirlari), Amir Temur va temuriylar, Shayboniylar hamda Boburiylar davri san'ati (Kamoliddin Behzod, Mahmud Muzahhib, Muhammad Murod Samarqandiy va b.)dagi miniatyuralarda ma'lum darajada taraqqiy etgan. Nafis (mo'jaz rasm) miniatyura taraqqiyoti davomida bir asar ustida bir necha san'atkorlar ijodiy hamkorlik qilgan, kishilar qiyofasi, yuzini tasvirlovchi musavvir nomiga chehrakushoy (yuzni ochuvchi) yoki chehra

so'zi qo'shilgan. Ayniqsa, boburiylardan Akbar va Jahongir davrida ayrim shaxslar tasviri bilan birga guruh (ko'plab a'yonlar ishtirokidagi) portret yaratish taraqqiy etgan. Ushbu portretlardan keyinchalik yevropalik rassomlar (Rembrandt, J. Reynolds va b.) ma'lum darajada o'rgangan, ilhomlangan. XX asrning XXX-50 yillaridan zamonaviy rangtasvirdagi portret rivojlandi. Shu davrda portretning hamma ko'rinishlari (portret, avtoportret, guruh portret, portret-kartina, tarixiy portret va h.k.)da asarlar yaratildi. Bahrom h&isamhhy, L. Nasridsinov, Sh. Hasanova, A. Abdullayev, O'.Sharq (O'rta Osiyo, Afg'oniston, Eron, Hindiston va b.) miniatyura san'atida portretning nodir namunalari yaratilgan (Rizo Abbosiy va b.). Jumladan, o'zbek portret san'ati ham boy tarixga ega. Bu san'at namunalari qadimiy va o'rta asrlar san'atida uchraydi (Yunon-Baqtriya, Xorazm, Kushan podsholarining haykal va tanga yuzalariga ishlangan bo'rtma tasvirlari), Amir Temur va temuriylar, Shayboniylar hamda Boburiylar davri san'ati (Kamoliddin Behzod, Mahmud Muzahhib, Muhammad Murod Samarqandiy va b.) dagi miniatyuralarda ma'lum darajada taraqqiy etgan. Nafis (mo''jaz rasm) miniatyura taraqqiyoti davomida bir asar ustida bir necha san'atkorlar ijodiy hamkorlik qilgan, kishilar qiyofasi, yuzini tasvirlovchi musavvir nomiga chehrakushoy (yuzni ochuvchi) yoki chexra so'zi qo'shilgan. Ayniqsa, boburiylardan Akbar va Jahongir davrida ayrim shaxslar tas-viri bilan birga guruh (ko'plab a'yonlar ishtirokidagi) portret yaratish taraqqiy etgan. Ushbu portretlardan keyinchalik yevropalik rassomlar (Rembrandt, J. Reynolds va b.) ma'lum darajada o'rgangan, ilhomlangan. XX asrning 50 yillaridan zamonaviy rangtasvirdagi portret rivojlandi. Shu davrda portretning hamma ko'rinishlari (portret, avtoportret, guruh portret, portret kartina, tarixiy portret va h.k.)da asarlar yaratildi. L.Nasridsinov, Sh.Hasanova, A.Abdullayev. XX asrning ikkinchi yarmida o'zbek portret san'ati yuksalib rivojlandi. Portret sohasini Lutfulla Abdullayev, Abdulhaq Abdullayev, Raxim Axmedov, Malik Nabiyevar samarali ijod qilib kelmoqdalar. Lutfulla Abdullayevning «Mulla to'ychi Toshmuxeamedov», «Y.Axunboboyev» portretlari realistik an'analarda mohirona tasvirlangan. Abdulhak Abdullayev birinchi o'zbek portretchi rassomlardan biri bo'lib, portret sohasida salmoqli

ijod qiladi. U o'z zamondoshlari, ziyolilarni, olimlarni adabiyot va san'at namoyondalarini portret galleriyasini yaratib katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Portret mazmuniga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi: kalla portreti, ko'krak qiyofali portret (byust), yarim gavda portret, butun gavda qiyofasi portreti, portret kartina, guruhli portret, miniatyura portreti va hokazo. Portret kompozitsiyasining tuzilishida insonning tashqi va ichki qiyofasi, uning ruhiyati, shuningdek ko'li, o'tirish holati, liboslari, interyerdagi predmetlar asosiy vosita sifatida muhim rol o'ynaydi. Har bir rassom portret yaratishda o'z tajribasi, usuliga tayanadi. Bunga har xil kutilmagan holatda, rang va texnikada bajarilgan portretlar dalil bo'la oladi. Bahodir Jalolovni kinorejissyor «Komil Yormatov» portreti shu fikrimizni tasdiqlaydi. Portret yaratishda yoshlar ulug' portret ustalari tajribasini o'rganib. Ularda unumli foydalanishlari lozim.

Portretchi rassom avval tasvirlanuvchi bilan chuqurroq tanishib, bir muncha davrda uni kuzatib, suhbatlashib, uni asosiy harakteri, xususiyatlarini, ichki va tashqi dunyosini yaxshi o'rganishi kerak, M. Nesterovning shogirdi portret Korin doim bu amallarga sodiq qolib A.Tolstoy, N.Kachalov, M.Nesterov, N.Sar'yan portretlarni shu tarzda yaratdi. Rahim Axmedov portret janrida hayotga chuqurroq yondoshdi. Inson ichki kechinmalarini, xistuyg'ularini, orzularini, insonning go'zallik qalbini o'z asarida ochib beradi. Uning «Ona o'ylari», «Suxandaryolik ayol», «Dehqon portreti» yorqin misol bo'la oladi. Malik Nabiyeu asosan portret janrida zamondoshlari bilan bir qatorda tarixiy allomalar obrazini xam yaratish ustida ko'p mehnat qiladi. U 1952-yili «Beruniy» obrazini yaratdi. 1993-yili buyuk sarkarda «Amir Temur portreti»ni yaratdi. Portret kompozitsiyasini yaratishda rassomlarning o'ziga xos uslubi mavjud, u adabiy qo'lyozma, etnografik xujjatlardan unumli foydalanadi. XX asrning ikkinchi yarmida o'zbek portret san'ati yuksalib rivojlandi. Portret soxasini Lutfulla Abdullayev, Abdulxaq Abdullayev, Rahim Axmedov, Malik Nabiyeuvar samarali ijod qilib kelmoqdalar. Lutfulla Abdullayevning «Mulla to'ychi Toshmuxamedov», «Y.Axunboboyev» portretlari realistik an'analarda mohirona

tasvirlangan. Abdulhaq Abdullayev birinchi o'zbek portretchi rassomlardan biri bo'lib, portret sohasida salmoqli ijod qiladi. U o'z zamondoshlari, ziyolilarni, olimlarni adabiyot va san'at namoyondalarini portret galleriyasini yaratib katta muvaffaqiyatlarga erishdi.